

tykule pt. „Rola środowiska rodzinnego w procesie kształtowania się aktywności literackiej polskiego duchowieństwa na ziemiach byłego zaboru pruskiego w latach 1848-1939” („Roczniki Teologiczne”, t. 48: 2001 nr 4 s. 111-130).

Z problematyki wielkopolskiej należy jeszcze wymienić Bernarda Kołodzieja „Dzieje Studium Filozoficzno-Teologicznego Towarzystwa Chrystusowego”, które od roku 1939/40 miało się przenieść do Poznania już pod nazwą Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Chrystusowego, Grażyny Karolewicz „Więzy nauczycieli akademickich Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego z Wielkopolską w okresie międzywojennym” (ze 178 nauczycieli akademickich okresu międzywojennego 11 osób było związanych z Wielkopolską) i Włodzimierza Brońskiego „Teksty kazań niedzielnych dla dorosłych «Biblioteki Kaznodziejskiej» i «Współczesnej Ambony» jako źródło przepowiadania Biblijnego” (poznawska „Biblioteka Kaznodziejska”, może się szczycić długim żywotem, bo licząc od pierwszej wersji, rok narodzin był w roku 1870).

Bliski Jubilatowi (ponieważ sam zajmował się tą problematyką) jest zapewne zamieszczony tu artykuł Edwarda Gigilewicza „Ustawodawstwo heraldyki kościelnej”, czy Jana Śrutwy „Historia Kościoła jako historia zbawienia – koncepcja Euzebiusza z Cezarei”. To ostatnie zagadnienie – czym jest historia Kościoła, czy mieści się w strukturze nauk kościelnych – wciąż bywa przedmiotem dyskusji. Pozytywna odpowiedź w środowiskach teologicznych wydaje się oczywista. Zagad-

nienie to zanalizował przed laty Romuald Gustaw w monografii pt. „Rozwój pojęcia historii Kościoła od I do XVIII wieku” (Poznań 1964), który koncepcji Euzebiusza z Cezarei poświęcił sporo uwagi.

FELIKS LENORT

Kazimierz Karłowski: Z DZIEJÓW ELEKCJI KAPITULNEJ ARCYBISKUPÓW GNIEŹNIEŃSKICH I POZNAŃSKICH W LATACH 1821-1925. Tekst przejrzał, poprawił oraz posłowiem opatrzył Marian Fąka. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny. Studia i Materiały, t. 49. Poznań 2002 ss. 208.

Znaczenie biskupów w dawnej Polsce było niezwykle ważne ze względu na ich rolę w Kościele, ale także w życiu politycznym kraju, gdzie zajmowali wysokie funkcje urzędników państwowych, zwłaszcza kanclerzy, a później pełnili rolę senatorów. Po utracie niepodległości ich rola w życiu narodu nie zmalała, a wręcz przeciwnie, wzrosła, co widzimy na przykładzie ziem polskich pod zaborem pruskim. Miało to duży wpływ na perturbacje związane z powołaniem nowych urzędów diecezji. Dziejom pierwszej elekcji kapitulnej prymasa Polski po rozbiorach oraz wyboru arcybiskupów gnieźnieńskich i poznańskich w latach 1821-1925 poświęcona jest praca zmarłego w roku 1976 ks. dra Kazimierza Karłowskiego, kanonika i penitencjarza katedry poznańskiej, prałata domowego a także profesora prawa kanonicznego i teologii moralnej w Arcybiskupim Seminarium Duchownym w Poznaniu. Mono-

grafię wydał Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza jako tom 49 „Studiów i Materiałów”, a tekst przygotował oraz opatrzył posłowiem ks. prof. Marian Fąka. Książka pierwotnie miała się ukazać w 1960 r. nakładem Wydziału Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, ale decyzją prymasa Wyszyńskiego druk został wstrzymany z uzasadnieniem, że książka ukazałaby się „za wcześnie”. Powodem przypuszczalnie była hipoteza autora, że przywilej wyboru arcybiskupa miała kapituła gnieźnieńska i poznańska po roku 1925, kiedy sprawy te uregulował konkordat zawarty między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską. Autor wbrew opinii Watykanu domniemywał, że prawo elekcji w konkordacie nie zostało formalnie unieważnione. W rezultacie kapituła poznańska w roku 1956 prosiła Stolicę Apostolską o ostateczną decyzję w sprawie elekcji biskupa. Dopiero odpowiedź Sekretariatu Stanu, który powołał się na osobistą odpowiedź papieża Piusa XII, ostatecznie przekonała autora. Mimo wszystko nie tracił on nadziei, że w przyszłości kapituła podejmie ponowne starania o przywrócenie wielowiekowego przywileju.

Dla prac badawczych opartych na bogatym materiale źródłowym nigdy nie jest „za późno”, więc dobrze się stało, że choć po tylu latach, książka się ukazała. Pierwotny tytuł rozprawy brzmiał: *Z dziejów pierwszej elekcji kapitułnej prymasa po rozbiorach Polski oraz elekcji arcybiskupów gnieźnieńskich i poznańskich w latach 1821-1925*.

Na początku swej pracy autor dowodzi, że prawo nominacji kandyda-

tów na stolice biskupie, które mieli królowie Polski, było ściśle rzecz biorąc tylko zaleceniem *commendatio*. Akty powołania wydawane przez królów nazywano też *litterae instantiales*, co oznaczało, że królowie jedynie zalecali kapitułom swych kandydatów, domagając się ich elekcji pod groźbą utraty łaski monarszej. Bez przyzwolenia i przyjęcia dekretu przez kapitułę prawne znaczenie nominacji królewskiej nie odniosłoby skutku. To prawo kapituł w wyborze biskupa podtrzymywane było także po rozbiorach na zachodnich ziemiach Polski, które znalazły się pod panowaniem królów pruskich. Dlatego autor omawia szeroko sprawę elekcji prymasa Ignacego Krasickiego przez kapitułę gnieźnieńską.

Ks. Karłowski wnikliwie omawia prawo wyboru arcybiskupa przez kapituły gnieźnieńską i poznańską po ogłoszeniu bulli „*De salute animarum*” z 1821 r. oraz breve „*Quod de fidelium*”. Uważnie też śledzi poczynania władz pruskich, które starały się ograniczać, a nawet kwestionować prawa wyboru obu kapituł podczas elekcji kolejnych arcybiskupów: Teofila Wolickiego, Marcina Dunina i Leona Przyłuskiego. Rozdział dotyczący elekcji abpa Mieczysława Ledóchowskiego, który opisuje szeroko monografia Witolda Klimkiewicza, zawiera tylko pewną ocenę wyboru. Przy tej okazji szkoda, że sesja naukowa zorganizowana przez wydawcę tej książki oraz Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, a poświęcona abpowi M. Ledóchowskiemu nie odbyła się z początkiem 2002 roku. Wtedy w formie apendykusa można by dołączyć do rozprawy dwa istotne referaty: prof. Jerzego Pie-

trzaka *Kardynał Ledóchowski jako Prymas Polski* oraz ks. prof. Zygmunta Zielińskiego *Geneza kandydatury M. Halki-Ledóchowskiego na arcybiskupstwo w Gnieźnie i Poznaniu*.

Prawa wyboru arcybiskupa przez obie kapituły – których żarliwym jest obrońcą K. Karłowski – nie znalazły też cofnięte, ale tylko zawieszono po rezygnacji z urzędu kard. Ledóchowskiego. Unaocznia to autor w kolejnych rozdziałach poświęconych powołaniu arcybiskupów: Juliusza Dindera, Floriana Stablewskiego, Edwarda Likowskiego oraz Edmunda Dalbora. Stolica Apostolska szczególnym zarządzeniem zawieszająca wtedy wykonanie prawa elekcji *pro hac vice*, pozostawiając samo prawo nienaruszone. Stosowanie go w przyszłości nie podlegało zatem żadnej kwestii.

Rozprawa ks. Karłowskiego powstała w czasach, kiedy znajomość łaciny wśród historyków była powszechna – stąd brak tłumaczeń obcych tekstów w przypisach – co w specjalistycznej pracy naukowej nie powinno nadmiernie dziwić.

Książkę wydano starannie i, jak wszystkie pozycje tej serii, z wielką dbałością o estetykę. Autor stosował specyficzny zapis przy odmianie nazwisk obcych, np. Strachwitz'a, Hoym'a (s. 34), Grolmann'a (s. 97), Horn'a (s. 136) a zwłaszcza na s. 144 (m. in. J. Dinder'a). Jest pytanie, czy nie należało odstąpić od formy autorskiego zapisu, szczególnie w wypadku arcybiskupa Dindera.

LESZEK WILCZYŃSKI

STUDIA Z HISTORII USTROJU I PRAWA. KSIĘGA DEDYKOWANA JERZEMU WALACHOWICZOWI. Pod redakcją Henryka Olszewskiego. Poznań 2002 ss. 495. Prace Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Tom VII.

Podtytuł Księgi został na specjalnej wklejce z kolorowym portretem Jubilata dopełniony o słowa ważne: *Panu Profesorowi Jerzemu Walachowiczowi w czterdziestopięciolecie pracy twórczej i siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Nie zamieszczono – niestety – żadnego curriculum vitae (do czego bywamy przyzwyczajani w podobnych opuscula dedicata), ale zamieszczono bibliografię wyłącznie naukowych prac drukowanych Jubilata w liczbie osiemdziesięciu. Listę tę otwiera artykuł z roku 1957 pt. „Rozwój immunitetu sądowego na Pomorzu Zachodnim”, która to tematyka będzie „prześladować” Autora – wygląda na to – usque ad finem.

W obszernej Księdze, liczącej prawie 500 stron, pomieszczono 35 rozpraw naukowych, głównie autorów z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (z którym Jubilat jest związany od początku swej aktywności dydaktycznej i naukowej), a także z większości środowisk uniwersyteckich w Polsce. Tom budzi prawdziwy respekt uczonością, naukową akrybią i rozległością tematyki, skoncentrowanej wszakże wokół problematyki prawno-historycznej. Nie sposób tu nie wymienić na pierwszym miejscu tekstu pt. „Państwo w Nowym Testamencie”, którego autorem jest Andrzej Polaszek – jak